

Welkom

Lied: Dit huis is een huis waar de deur open staat

map 126

Inleiding

We leven nationaal en internationaal in een tijd met veel onverdraagzaamheid. Hoe anders Erasmus die als humanist de mens centraal stelde en tolerantie en verdraagzaamheid voorstond. Toen Einar en ik eind vorig jaar bespraken om een viering voor te bereiden met als thema het humanisme van Erasmus, konden wij niet bevroeden hoe de wereld er een paar maanden later zou uitzien.

Aanleiding voor de keuze voor dit thema was het verschijnen van de biografie 'Erasmus, dwarsdenker' van Sandra Langereis. Een recensie van dat boek maakte mij nieuwsgierig naar Erasmus. Zo'n bekende naam, maar eigenlijk wist ik bar weinig van en over hem. Dat hij humanist was wist ik wel, maar bij wat dat in die tijd inhield moest ik een vraagteken zetten. Daar kwam bij dat ik net daarvoor De Bourgondiërs van Bart van Loo had gelezen, dat zich deels in dezelfde tijd afspeelt.

Het boek intrigeerde ons beiden. Wij waren er al snel achter dat we met deze biografie wel meer vieringen zouden kunnen vullen. Uiteindelijk hebben we ervoor gekozen om bij vier onderwerpen stil te staan:

- Erasmus jeugd en jonge jaren
- De Lof der zothed
- Erasmus vertaling van het Nieuwe Testament (Novum Instrumentum)
- Het humanisme van Erasmus

Weet dat dit maar een paar mespuntjes zijn uit een rijk boek. Niettemin hopen wij jullie met onze overwegingen een inkijkje te geven in het leven en werken van Erasmus.

Lied: Herschep ons hart

VL 693

Lezingen

Erasmus ergerde zich mateloos aan geleerden die muggenziftten over de dogma's tot in de kleinste details, we komen daar later in deze viering nog op terug;

Hij vond het belangrijk dat iedereen het Evangelie goed las, om daar dan naar te handelen. Het is niet moeilijk te begrijpen, zei hij. De discipelen, eenvoudige lieden, konden het ook. Het gaat om liefde.

Hoor hoe het in de bijbel staat:

Deuteronomium 30: 11-14

In Deuteronomium zegt Mozes – namens de Ene – tot het volk Israël:

De geboden die ik je vandaag geef, zijn niet te zwaar voor je en ze liggen niet buiten jouw bereik.

Ze zijn niet in de hemel en je hoeft niet te zeggen: "Wie zal naar de hemel gaan om ze voor ons te halen en ze ons te laten horen, zodat wij ze kunnen volbrengen?"

Ze zijn niet overzee en je hoeft niet te zeggen: "Wie zal de zee oversteken om ze voor ons te halen en ze ons te laten horen, zodat wij ze kunnen volbrengen?"

*Nee, het woord is dicht bij je, in je mond en in je hart.
Jij kunt het dus volbrengen.*

Mattheus 22: 35-39

En in Mattheus 22 zegt Jezus: *Je zult de Heer je God liefhebben met heel je hart en met heel je ziel en met heel je verstand. Dat is het grootste en eerste gebod. Het tweede is daaraan gelijk: Je zult je naaste liefhebben als jezelf. Aan deze twee geboden hangen heel de Wet en de Profeten.'*

Deze twee lezingen geven weer waar het geloof volgens Erasmus in wezen over gaat. Eigenlijk zouden we de dienst hier dus kunnen stoppen – maar dat doen we niet!

Lied: Het woord dat ik jou geef

tekst en muziek: Ad de Keijzer

Het woord dat ik jou geef is niet te zwaar,
is niet te hoog, jij kunt het vol - bren - gen.

Liedboek 334 - bij Deuternomium 30: 11-14

Erasmus jeugd en jonge jaren

Erasmus was zijn hele leven schrijver en vertaler. De basis voor dat schrijverschap en voor zijn denken en doen is gelegd in zijn jeugd.

Ik begin met een disclaimer. Veel van wat wij over Erasmus weten komt uit zijn zogenoemde Compendium. Door vergelijking met andere bronnen weten we dat Erasmus de zaken en zichzelf soms mooier voorstelde dan de werkelijkheid. We moeten zijn geschiedenis, voor zover hij die zelf geschreven heeft, daarom soms wel met een korrel zout nemen.

Erasmus werd als Gerrit Gerritszoon in Rotterdam geboren in de nacht voor Simon en Judasdag. Zo weten we zijn geboortedag: 28 oktober. Zijn geboortjaar is vermoedelijk 1466, maar zeker weten we dat niet. Kort na zijn geboorte verhuisde het gezin naar Gouda. Hoewel Erasmus zelf zijn naam nauw verbond met Rotterdam, is hij daar na zijn jonge jeugd niet of nauwelijks meer geweest. Hierna zullen wij het hebben over Erasmus, maar pas in zijn Parijse periode (vanaf 1495) zou hij zijn naam veranderen in Desiderius Erasmus en ook wel in Erasmus Roterodamus.

Zijn moeder, dochter van een arts uit Zevenbergen, heette Margareta. En zijn vader was Gerardus. Gerardus was door zijn ouders voorbestemd tot een aan God gewijd bestaan en stemden niet in met een huwelijk met Margareta. Uit protest tegen die weigering vertrok Gerardus naar Rome, waar hij zich vestigde als kopiist van manuscriptboeken. Toen zijn ouders Gerardus lieten weten dat Margareta was overleden (wat niet waar was), werd hij priester. Bij terugkeer in Nederland bleek Margareta springlevend en had zij een kind van hem geboord. Dat kind was Erasmus, toen nog Gerrit genaamd. Ondank het priesterschap zetten Gerardus en Margareta hun liefdevolle relatie voort.

Als kleuter begon Erasmus op de kleine school in Gouda, waar hij, naar hij later zou schrijven, het laat-middeleeuwse lees- en schrijfonderwijs ongenietbaar vond. Zijn leven lang zou hij, onder veel meer, werken aan betere lees- en schrijfmethoden.

Vanaf zijn zevende jaar kreeg hij grammatica-les van ene Pieter Winckel, zijn latere voogd en kwelgeest. En op achtjarige leeftijd stuurde zijn vader hem naar de grote school in Deventer. Dit duidt er op dat Gerardus een stevige ouderlijke ambitie had. Die school zou een gedegen start geven om naar de universiteit door te stromen, om daar theologie, rechten of medicijnen te gaan studeren. Margareta ging met Erasmus mee om voor hem te zorgen.

Direct werden alle lesuren ingezet op Latijn. Wie Latijn kon schrijven onderscheidde zich van lager geschoolden. Na de zeven leerjaren op de grote school volgde Erasmus nog twee bovenbouwklassen. Die klassen waren bezet met begaafde leerlingen van 14 tot 17 jaar.

In 1483 introduceerde een nieuwe rector, Alexander Hegius genaamd, uiterst vooruitstrevende lesmethoden. Voortaan schreven docenten aan de Deventer grote school hun lesboeken zelf. Er kwamen schooluitgaven van baanbrekende moderne handboeken van Italiaanse humanisten uit de vijftiende eeuw. Een van die lesboeken was *Welluidend Latijn* van de beroemde taalkundige Valla. Die naam zullen we later nog tegenkomen. Ook voerde Hegius in dat de leerlingen oud-Grieks moesten leren. Erasmus was hier in zijn element.

In 1484 overleed Margareta aan de pest. Gerard stierf korte tijd later van verdriet.

Volgens Erasmus zelf had zijn vader een flinke erfenis nagelaten, genoeg om hem te laten studeren. Daarbij was hij wel afhankelijk van drie voogden, waaronder eerdergenoemde Winckel. Tot studeren kwam het voorlopig niet. Winckel wilde een monnikenbestaan voor Erasmus. En zo kwam hij al op jonge leeftijd in het Augustijnerklooster Emmaüs bij Gouda, ook wel Stein genaamd. Na een paar jaar – Erasmus was inmiddels tot priester gewijd – vertrok hij uit het klooster, om secretaris van de bisschop te worden. De prior van het klooster zou hebben bedongen dat Erasmus als tegenprestatie in Rome theologie kon gaan studeren. Van die belofte kwam niets terecht. Uiteindelijk is Erasmus wel in Parijs, en later in Italië gaan studeren, Hij was daarvoor afhankelijk van mecenasen om in zijn levensonderhoud te voorzien. Hij bijna zijn hele leven afhankelijk blijven van mecenasen.

Lied: Voor de zevende dag (1) [Wek mijn zachtheid weer]

VL 742

Lof der zotheid

Van de vele boeken die Erasmus heeft geschreven is de *Lof der Zotheid* wel het bekendste. Het was een cadeau aan zijn vriend Thomas More. Een grap, schreef hij hem.

Hij kwam op het idee, omdat de naam More zo leek op het Griekse woord moros (μῶρος) dat dwaas betekent, terwijl Thomas More juist het tegendeel van dwaas was.

Een loflied op de dwaasheid, dus; waarin hij ongeveer de hele samenleving op de hak neemt.

Hij schreef het – in navolging van antieke satires – in de vorm van een soort toneelstuk, waarin de hoofdpersoon, 'Vrouw Dwaasheid', de maatschappij en de kerk kritiseert. Het zet je voortdurend op het verkeerde been: is deze passage satire of is die serieus bedoeld; of misschien wel allebei?

Als Vrouw Dwaasheid opkomt aan het begin van het boek, zegt ze

‘De mensen mogen allemaal over me zeggen wat ze willen – ik weet best hoe slecht Dwaasheid bekend staat, zelfs bij de grootste dwazen – toch ben ik het, ik alleen, die de macht bezit om goden en mensen vrolijk te maken’.

En dan gaat ze los met haar satire, 67 hoofdstukjes lang.

Uitgebreid zoomt het boek in op de theologen – en daarmee doelt Erasmus op de scholastici, volgelingen van Thomas van Aquino, die in zijn ogen door hun muggenziften over dogma's de gelovigen juist afhouden van het evangelie. *Vrouw Dwaasheid* somt enkele van hun 'grote vraagstukken' op:

- Kan God werkelijk de gedaante van een vrouw aannemen, van een duivel, van een ezel, van een pompoen, van een steen?
- En hoe zou dan een pompoen preken, wonderen verrichten, aan het kruis geslagen worden?
- En wat precies zou Petrus geconsacreerd hebben als hij dat had gedaan op het moment dat Jezus aan het kruis hing?
- En kon Christus dan op datzelfde moment mens genoemd worden?

En dat gaat zo nog 7 bladzijden verder.

Aan het einde van het boek toont Erasmus wat hij zelf gelooft – denk ik, maar in *Lof der Zotheid* weet je dat nooit zeker - als hij *Vrouw Dwaasheid* laat zeggen dat de weg van Jezus in de ogen van velen een dwaasheid is, de dwaasheid van het opgeven van macht en rijkdom, de weg van het kruis.

Wie liefheeft is in de ogen van de anderen buiten zinnen, maar die is in de gelukkigste toestand die er bestaat, die leeft niet meer in zichzelf maar in het beminde. Hoe meer je liefhebt, hoe intenser je vreugde is. Zo zal uiteindelijk de hele mens buiten zichzelf zijn en gelukkig juist doordat hij buiten zichzelf getreden is, zal hij de onuitsprekelijke ervaring hebben van het allerhoogste Goed (met een hoofdletter!), dat alles tot zich verheft.

Dat het boek in de vorm van een antiek satirisch toneelstuk geschreven tekent Erasmus als humanist.

Maar de vorm had ook een andere bedoeling, want Erasmus voorzag grote kritiek van de kerk op zijn satirische aantijgingen. En die kon hij pareren door te zeggen dat het niet zijn woorden waren, maar die van *Vrouw Dwaasheid* – en wat mag je van een dwaze verwachten.

We zingen over 'wie zich aan deze dwaasheid toevertrouwt'

Lied: Deze wereld omgekeerd

VL 522

Het Nieuwe Testament opnieuw vertaald

In maart 1516 kwam *Novum Instrumentum* uit, Erasmus' totaal herziene vertaling van het Nieuwe Testament in het Latijn. Een sensatie. Het was misschien wel zijn belangrijkste boek.

Meer dan 1100 jaar tevoren had kerkvader Hiëronymus de bijbel in volkslatijn vertaald. Deze zogenaamde vulgaat was sindsdien de officiële en onaantastbare bijbel van de kerk geweest, eindeloos overgeschreven, want elk klooster, elke kerk, elke universiteit wilde eigen exemplaren hebben. Tot het boek in 1455 als eerste boek in Europa gedrukt werd.

Maar door al die ontelbare overschrijvers waren er in de loop der eeuwen fouten gemaakt, spelfouten, verkeerde woorden, overgeslagen alinea's; en soms ook wijzigde een overschrijver de tekst op eigen gezag om die duidelijker te maken of meer in lijn met kerkelijke dogma's.

Humanisten die de handschriften van de oude kerkvaders gingen lezen vonden daar bij hen dan ook bijbelteksten die afweken van de gedrukte vulgaat. Een van hen, Lorenzo Valla, had een halve eeuw vóór Erasmus al een aantal aantekeningen bij die afwijkingen op schrift gesteld.

Erasmus, een groot bewonderaar van Valla, besloot door te gaan met diens werk. Hij ging de boeken van kerkvader Hiëronymus bestuderen, zocht in bibliotheken naar oude Griekse handschriften van het Nieuwe Testament en stelde uit dat alles zijn herziene vertaling samen. Het werd een studiebijbel, met op elke bladzijde links de Griekse brontekst en rechts zijn nieuwe Latijnse vertaling; met achterin 400 bladzijden met aantekeningen over alternatieve vertalingen en vertaalkeuzen.

Novum Instrumentum verdeelde de lezers in twee kampen. Sommigen waren laaiend enthousiast en vonden in de vertaling nieuwe inspiratie, anderen misten de vertrouwde woorden.

Zware kritiek kwam er van een aantal theologen. De bijbel was het woord van God, door de Geest overgebracht volgens Gods bedoeling en door Paus en bisschoppen vastgesteld en bekrachtigd. En Erasmus had die woorden in zijn vertaling moedwillig veranderd. Zo leek het bijvoorbeeld dat hij niet geloofde in de Heilige Drie-eenheid. Erasmus antwoorde droog dat hij geen leerstellingen verkondigde maar slechts zo goed mogelijk de woorden had vertaald die de apostelen enkele decennia na Jezus' dood hadden opgeschreven.

Het hoeft geen betoog dat de R.K. kerk bleef vasthouden aan de vulgaat, tot op de dag van vandaag.

Maar de Griekse tekst van *Novum Instrumentum* is uitgangspunt geweest voor de grote bijbel-vertalingen in de volkstaal van de Reformatie: de Lutherbijbel uit 1522, de King James bijbel uit 1617 en de Statenvertaling uit 1637.

Lied: Boek jij bent geleefd

VL 491

Het humanisme van Erasmus

Dat Erasmus humanist was lijkt mij een feit van algemene bekendheid. Bij het lezen van de biografie 'Erasmus, dwarsdenker', was ik vooral benieuwd naar wat het humanisme in die tijd inhield. Net als nu was het uitgangspunt van het humanisme dat de mens centraal staat. Hoe valt dat te combineren met een priesterschap, in een kerk waarin niet de mens maar God centraal staat.

Op die vraag gaf het boek niet direct een antwoord. Vergeefs zocht ik naar een hoofdstuk 'Erasmus humanist' of iets dergelijks. Maar uiteindelijk wordt goed duidelijk hoe Erasmus aan zijn humanisme invulling gaf.

Voordat ik in ga op het humanisme wil ik kort iets vertellen over dat priesterschap. Naast dat hij de kerk zijn leven lang trouw zou blijven, was het priesterschap ook zijn bron van inkomen. Als schrijver verdiende hij, ondanks zijn enorme productie, niets. Auteursrechten bestonden niet en hij was allang blij als een drukker zijn boeken wilde drukken en verspreiden. Waarna direct roefdrukken verschenen bij andere drukkers. Erasmus leefde aanvankelijk van mecenaten. Lange tijd probeerde hij ergens een parochie te krijgen, niet met de bedoeling daar zelf pastoor te worden, maar om dat voor een geringere vergoeding

dan hij zelf kreeg, door een ander te laten doen. Een niet ongebruikelijke gang van zaken in die tijd. Zo was hij pastoor in de buurt van Cambridge en in Vlaanderen. Hij had overigens een ontheffing van de paus nodig om pastoor te kunnen zijn, omdat hij een onecht kind was. Erasmus was dus afhankelijk van de kerk, omdat die hem een inkomen verschafte.

In zijn humanistische levensvisie stimuleerde Erasmus zichzelf en anderen om zelfbewust te zijn, zelf na te denken over de omgang met jezelf en met je omgeving. Dit in schril contrast met hoe toen de verhoudingen waren in kerk en maatschappij. Met dat humanisme kwam Erasmus, eerst onbewust, later bewust, al jong in aanraking. Al op de kleine school in Gouda werd hij ermee geconfronteerd dat kinderen met het leren van het abc en het opzeggen van het Paternoster en Onze Vader werden gedisciplineerd tot goede gelovigen. Als gezegd, hij vond het daar vreselijk.

Op de grote school in Deventer, zeker in zijn latere jaren daar, mocht hij leren zelf denken. Zo leerde hij daar kritisch te kijken naar teksten in goed latijn in plaats van naar de vele malen niet foutloos gekopieerde vulgaat.

Erasmus heeft een grote bijdrage geleverd aan op humanistische leest geschoeid onderwijs. Zo verzamelde hij talloze spreekwoorden en gezegden, om mensen goed latijn te leren. Die verzameling zou hij zijn hele leven blijven uitbreiden, zou vele malen worden uitgegeven en veel in het onderwijs gebruikt.

Naast heel veel meer is een van zijn grote werken, Einar vertelde dat al, *Novum Instrumentum*, zijn vertaling van het Nieuwe Testament. Keer op keer bracht hij een nieuwe uitgave van het *Novum Instrumentum*, steeds met commentaar waarin hij zijn vertaalkeuzen verantwoordde. Kritisch naar de teksten en kritisch naar zichzelf. Daarin toonde hij zich een ware humanist. Iedereen moet op zijn eigen manier (en niet op die van de kerk) het geloof kunnen ervaren. Hij hoopte met zijn werk mensen vertrouwd maken met de bijbel. Zijn vertalingen hebben er aan bijdragen dat er later vertalingen in de volkstaal zijn verschenen.

Nog twee van de vele wetenswaardigheden over het humanisme van Erasmus. In 1518 stichtte hij in Leuven het Collegium Trilingue (drie tongen). De opleiding stond in het teken van het humanisme en er werden Hebreeuws, Latijn en Grieks gedoceerd.

En in 1521 publiceerde hij *De Libero arbitrio diatribe sive collatio* (over opvoeding en inbreng van de vrije wil). Dit boek was gericht tegen de reformatietheorieën van Maarten Luther. Eerder vertelde ik dat Erasmus voor zijn inkomen afhankelijk was van de kerk. Maar met de opkomst van de hervorming was de kerk ook afhankelijk van Erasmus. Erasmus genoot grote populariteit en de kerk was als de dood dat hij zou overlopen. Dat is dus niet gebeurd.

Lied: Je bent zo mooi anders

Map 68c

Voorbeden

Tafellied: Sacrament van hoop

VL 674

Moge het delen van dit brood en het deze beker
ons sterken in de hoop
dat een nieuwe wereld komen zal
waar brood en liefde is, genoeg voor allen.

(Uit: VL 587)

Breken en delen

Lied: Onze Vader verborgen

VL 250

Reactie, collecte

de collecte is bestemd voor De Halte

Lied: Een mens te zijn op aarde

VL 731